
ГОЛУБЕНКО О.І.,
аспірант, Інститут соціальної та
політичної психології НАПН
України, м.Київ

ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК ЧИННИКА ТРАНСФОРМАЦІЇ СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧАСНИКІВ ЛІКВІДАЦІЙНИХ РОБІТ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС

У статті представлено програму емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій як чинника трансформації способу життя учасників ліквідаційних робіт на Чорнобильській АЕС. А саме, викладено логіку дослідження, уточнено понятійний апарат, описано досліджувану групу, методологічну основу, обґрунтовано методи дослідження, інструментарій, визначено основні категорії та етапи дослідження ціннісних орієнтацій як чинника трансформації способу життя учасників ліквідаційних робіт на Чорнобильській АЕС.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, трансформації способу життя, методи дослідження.

В статье представлена программа эмпирического исследования ценностных ориентаций как фактора трансформации образа жизни участников ликвидационных работ на Чернобыльской АЭС. А именно, изложено логику исследования, уточнен понятийный аппарат, описана исследуемая группа, методологическая основа, обоснованы методы исследования, инструментарий, определены категории и этапы исследования ценностных ориентаций как фактора трансформации способа жизни участников ликвидационных работ на Чернобыльской АЭС.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, трансформации образа жизни, методы исследования.

The Article presents the empirical study programme on system of values as a factor for lifestyle transformation of the members of the Chernobyl accident disaster elimination team. Namely, Article describes the

© Голубенко О.І., 2014

study group, defines the main stages of the study, and substantiates the empirical criteria and research methods for the study of the system of values as a factor for lifestyle transformation of the members of the Chernobyl accident disaster elimination team. The Article introduces the empirical model of research. The structural components of lifestyle and system of values were conditionally divided into independent and dependent variables. Our study operated with the independent variables representing system of values and the dependent variables representing the scope of lifestyle.

Key words: *values, value orientations, lifestyle transformation, research methods.*

Актуальність. 26 травня 1986 року Україна зіптовхнулася зі страшним лихом, слід від якого розпростягся до сьогодення. Аварія на 4-му реакторі Чорнобильської атомної електростанції – масштабна техногенна катастрофа, що вплинула не лише на екологічний потенціал країни, а й на життєвий устрій, фізичне, психічне і психологічне здоров'я та інші аспекти життєдіяльності її мешканців. Отже, розглядаючи Чорнобильську катастрофу в психологічному контексті, її варто класифікувати як психотравмуючу подію для більшості населення.

Психологічні наслідки аварії і сьогодні є недостатньо досліджені при їх очевидності (Якимов, Маляко, Скребець). Актуальність, необхідність удосконалення, оновлення та систематизації даних, отриманих раніше та впровадження нових досліджень сфери психологічних наслідків катастроф підтверджують, по-перше, страшні події 2011 року на АЕС Фукусіма - Даїчі в Японії. Подібна до Чорнобильської катастрофа продемонструвала непередбачуваність техногенних колапсів в час, коли людство залежить від атомного генерування електроенергії. По-друге, час, що минув з моменту аварії сприяє тому, що більш помітними стають результати негативного впливу катастрофи на трансформацію світосприйняття, ціннісної сфери та способу життя потерпілих, а отже, можна припусти-

ти, що віддаленість у часі від аварії на ЧАЕС, сприяє більш об'єктивному дослідженню проблеми.

Перш за все, необхідно звернути увагу на таку соціально-психологічну особливість післяаварійного періоду, що проявляється у представників різних груп населення, як «хронічну психотравматизацію», як її охарактеризував В. О. Скребець. Автор пояснив ситуацію, що склалась, особливістю сприйняття аварії потерпілим, як подію минулого, що не мала певної однієї травмуючої ситуації, а її стресогенність заключається у постійному очікуванні небезпеки. Цей стан невизначеності щодо наслідків, що змушує людей перебувати у постійній готовності до загрози, і є психотравмуючим для населення [4].

В роботах С. І. Яковенка підтверджується актуальність описаної вище генези хронічної психотравматизації для більшості потерпілих і сьогодні. Тобто, для даної групи населення є характерним пропрацювання в недостатній мірі наслідків психологічної травматизації внаслідок аварії та нашарування нових стресів. Цей стан автор назвав «полімодальною життєвою кризою». Подолання даної кризи, за думкою С. І. Яковенка, можливе в результаті переосмислення життєвого змісту та вироблення нових його форм, а також в результаті роботи з ціннісними утвореннями і формами поведінки.

Аварія на ЧАЕС стала особливо значущою подією для ліквідаторів. Для багатьох з них катастрофа стала біографічним фактом, який вплинув на все їх подальше життя і долю.

Негативна динаміка психологічних наслідків простежується в результатах соціально-психологічних моніторингів та інших досліджень. Аварія з роками сприймається та оцінюється ліквідаторами все більш негативно.

В. Г. Панок констатує високий рівень суїцидальної і адиктивної поведінки серед даної категорії населення. Також автор відмічає, що потерпілим і ліквідаторам значно складніше адаптуватися до нових умов, ніж іншим, що вони відчувають деякі складнощі у соціальній сфері загалом, та, зокрема, в сімейних стосунках. Окрім того, з роками знижується показник адаптованості та задоволеності життям. Досить помітне зниження задоволеності ліквідаторами своїм здоров'ям [3]. Т. В. Кузьменко відмічає наявність тенденції до збільшення кількості ліквідаторів, які вважають, що аварія на реакторі «повністю зламала їх здоров'я та життя» [1]. Простежуються зміни у ціннісно-смісловій сфері ліквідаторів: набуває більшого значення роль сім'ї. Відмічаються певні переживання стосовно ризику погіршення сімейних відносин, а також втрата контакту з друзями та колегами [5].

Важливим негативним аспектом наслідків аварії для учасників ліквідаційних робіт останніх десяти років є їх вимушеність виходу на пенсію через значне погіршення здоров'я, що є несумісним з трудовою діяльністю. Психологічна проблема заключається у тому, що готовність до вибування з активної діяльності настає значно пізніше, ніж того вимагає фізичний стан, при тому, що рівень освіти і професійної компетенції у ліквідаторів досить високий. Ця ситуація супроводжується особливо сильними переживаннями. Відбувається втрата надії стосовно майбутнього покращення життя.

В даній статті представлено програму емпіричного дослідження

наслідків катастрофи для однієї з найбільш чисельної і постраждалою, за офіційними даними, групи, учасників ліквідаційних робіт. Сьогодні, майже через тридцять років після аварії на ЧАЕС, ми маємо можливість дослідити специфічні особливості даної групи, оцінити конструктивні і деструктивні особливості переживання ліквідаторами психотравмуючої події, встановити ті зміни, що відбулися внаслідок цієї події в їх ціннісній сфері і способі їх життя, а також визначити які саме ціннісні орієнтації вплинули на трансформаційні процеси способу життя нашої вибірки, порівнявши отримані в ході експериментального дослідження дані з даними контрольної вибірки.

Отже, **метою статті** є презентація розробки програми емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій як чинника трансформації способу життя ліквідаторів аварії на ЧАЕС.

В першу чергу нам необхідно зробити певні уточнення стосовно понятійного апарату та методологічні бази, на які ми спиралися при побудові програми дослідження.

В сучасній психологічній науці відсутній єдиний підхід стосовно розуміння ціннісних орієнтацій і це поняття досі частково співвідносяться з поняттям цінність. А.В. Петровський, М.Г. Ярошевський в психологічному словнику дає наступне визначення терміну «ціннісні орієнтації»: по-перше, «ідеологічні, політичні, моральні, естетичні та інші підстави для оцінки суб'єктом навколишньої дійсності і орієнтації в ній», по-друге, «спосіб диференціації об'єктів індивідом по їх значущості». Автори стверджують, що «ціннісні орієнтації формуються при засвоєнні соціального досвіду і виявляються в цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах та інших проявах особистості. Ціннісні орієнтації тісно пов'язані з пізнавальними та вольовими процесами. Система ціннісних орієнтацій формує змістовну сторону направленості особистості і виражає внутрішню основу її відношення до дійсності».

Зупинимось на двох визначеннях поняття «ціннісні орієнтації», що, на нашу думку, найбільш комплексно пояснюють природу, структуру і функції ціннісних орієнтацій: 1) М.С. Яницький пише, що «систему ціннісних орієнтацій особистості можна розглядати, як підсистему більш великої системи», тобто як частину картини світу, світогляду, життєвого світу особистості, що в свою чергу також має складну багаторівневу структуру; 2) К.Д. Давидова визначає ціннісні орієнтації, як «систему ціннісних установок особистості, яка характеризує вибіркове ставлення особистості до цінностей. Вона становить певну, ієрархічно організовану структуру і визначає спрямованість особистості».

Щодо методологічної основи дослідження трансформаційних процесів способу життя ми спиралися на наступні сучасні наукові здобутки способу життя, а саме його психологічної складової. І. Н. Некрасова стверджує, що поняття «спосіб життя» розкриває різносторонні аспекти буття особистості. Авторка виділяє чотири змістовні компоненти способу життя: 1) суб'єктивне ставлення особистості до себе, 2) суб'єктивне ставлення особистості до оточуючих, 3) суб'єктивне ставлення особистості до світу предметних речей і соціальних явищ, 4) суб'єктивна оцінка власних можливостей впливу на життя [2].

Детермінантами формування та трансформації цих компонентів виступають: індивідуально-психологічні особливості індивідів і специфіка умов їх життєдіяльності (Л. С. Виготський, 1983); ціннісно-сміслові утворення, що сприймаються особистістю, як найбільш значимі та представляють собою минулий досвід конструктивного переживання кризових ситуацій в минулому (І. Н. Некрасова, 2011); результати життєвого досвіду особистості (Д.А. Леонтьєв, 1975); аперцептивний досвід особистості (В. А. Ганзен, 1990).

Основною умовою трансформації способу життя можна вважати про-

блемну життєву ситуацію чи інші стресогенний фактор, який викликає необхідність перебудови ціннісно-сміслового апарату, а також необхідність формування нового аперцептивного досвіду, що буде відповідати умовам, зміненим внаслідок проблемної ситуації. Таке формування відбувається на основі співставлення ціннісно-сміслових характеристик, актуального аперцептивного досвіду та суб'єктивної моделі способу життя. Психологічним механізмом трансформації способу життя можна вважати процес прийняття та засвоєння особистістю нових чи змінених смислових та ціннісних конструктивів, а також зміни в ієрархії ціннісних орієнтацій.

Мета дослідження: розкрити особливості впливу ціннісних орієнтацій ліквідаторів на трансформацію їх способу життя у віддалений період після аварії на ЧАЕС.

Організація дослідження. Наша програма передбачає наявність двох вибірок:

1) ліквідатори аварії на ЧАЕС, які на момент дослідження працювали у Міністерстві внутрішніх справ України, або були пенсіонерами Міністерства внутрішніх справ України, віком 50-65 років, з вищою освітою.

2) працівники або пенсіонери МВС України, які не були учасниками ліквідаційних робіт, віком 50-65 років, з вищою освітою.

Для досягнення поставленої мети ми плануємо використати наступні психологічні **методики**: «Ціннісні орієнтації» М. Рокича; Ціннісний опитувальник Ш. Шварца; Методика «Морфологічний тест життєвих цінностей (МТЖЦ)» В.Ф. Сопова, Л.В. Карпушина; Опитувальник якості життя ВООЗ (ВООЗЯЖ-100), Опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю Є.Ф. Бажина, Є.А. Голинкіна, Л.М. Еткінд, Методика дослідження самовідношення В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва, а також авторська анкета.

Структурні компоненти способу життя та ціннісних орієнтацій було

Таблиця 1 «Емпіричні критерії характеристики ціннісних орієнтацій (незалежної змінної)»

Досліджувані категорії залежної змінної	Емпіричні критерії залежної змінної	Автори	Методики
Ціннісні орієнтації, направлені на досягнення особистісної гармонії	Орієнтація на отримання насолоди	Ш. Шварц	ТЦ
	Орієнтація на особистісну самореалізацію	В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина	МТЖЦ
		М. Рокич	ЦО
		Ш. Шварц	ТЦ
	Орієнтація на професійну самореалізацію та на досягнення	М. Рокич	ЦО
		Ш. Шварц	ТЦ
		В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина	МТЖЦ
	Орієнтація на пошук яскравих переживань	Ш. Шварц	ТЦ
	Орієнтація на досягнення духовної гармонії	Ш. Шварц	ТЦ
		В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина	МТЖЦ
		М. Рокич	ЦО
	Орієнтація на безпеку	Ш. Шварц	ТЦ
Ціннісні орієнтації, направлені на досягнення гармонії зі світом і з соціумом	Орієнтація на досягнення гармонійних відносин з оточуючими	М. Рокич	ЦО
		Ш. Шварц	ТЦ
		В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина	МТЖЦ
	Орієнтація на досягнення гармонійних соціальних відносин	Ш. Шварц	ТЦ
		М. Рокич	ЦО
	Орієнтація на досягнення бажаного соціального становища	В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина	МТЖЦ
		Ш. Шварц	ТЦ

умовно поділено на *незалежні* і *залежні* змінні. В нашому дослідженні незалежними змінними виступили ціннісні орієнтації, що направлені на досягнення особистісної гармонії та ціннісні орієнтації, що направлені на досягнення гармонії зі світом (таб.1).

Залежні змінні, що представляють собою області дослідження способу життя, поділено на суб'єктивне відношення до себе, суб'єктивна оцінка взаємовідносин з соціумом, суб'єктивне відношення до власного життя і до навколишнього середовища (до світу), суб'єктивна оцінка власних можливостей впливу на життя (таб.2)

Анкета розроблена нами з метою визначення суб'єктивної картини постчорнобильських реалій учасників

ліквідації наслідків катастрофи у віддалений період. А саме, за допомогою анкети, виявити ключові напрями трансформації способу життя, світогляду та ціннісних орієнтацій респондентів внаслідок психотравматичної події. Структура анкети складається з п'яти блоків:

Перший блок анкети включив в себе формальні запитання стосовно особистих даних респондентів, періоду та специфіки участі у ліквідаційних роботах на ЧАЕС. *Другий блок анкети* направлений на дослідження суб'єктивної оцінки психологічних наслідків (змін у світогляді, у ціннісних орієнтаціях респондентів) участі респондентів у ліквідаційних роботах на ЧАЕС. *Третій блок анкети* дав нам змогу визначити суб'єктивне оцінку змін у житті, у спо-

Таблиця 2 «Емпіричні критерії характеристики трансформації способу життя (залежної змінної)»

Досліджувані категорії залежної змінної	Емпіричні критерії залежної змінної	Автори	Методики
Суб'єктивне відношення до себе	Суб'єктивна оцінка себе як особистості	В.В. Столін, С.Р. Пантілєєв	МДС
		ВООЗ	ВООЗЯЖ-100
	Суб'єктивна оцінка своєї зовнішності	ВООЗ	ВООЗЯЖ-100
Суб'єктивна оцінка взаємовідносин з соціумом	Сфера соціальних взаємовідносин	В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина	МТЖЦ
		ВООЗ	ВООЗЯЖ-100
Суб'єктивне відношення до власного життя і до навколишнього середовища (до світу)	Сфера професійного життя (професійна сфера)	ВООЗ	ВООЗЯЖ-100
		В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина	МТЖЦ
	Сфера особистого життя	В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина	МТЖЦ
		ВООЗ	ВООЗЯЖ-100
	Фізична сфера	В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина	МТЖУ
		ВООЗ	ВООЗЯЖ-100
	Психологічна сфера (Емоційна) (Сфера особистісного розвитку)	ВООЗ	ВООЗЯЖ-100
		В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина	МТЖЦ
	Релігійно-філософська сфера	ВООЗ	ВООЗЯЖ-100
	Фінансово-матеріальна сфера	ВООЗ	ВООЗЯЖ-100
		В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина	МТЖЦ
	Сфера навколишнього середовища	ВООЗ	ВООЗЯЖ-100
	Сфера безпеки	ВООЗ	ВООЗЯЖ-100
Суб'єктивна оцінка власних можливостей впливу на життя	Інтернальність	Є.Ф. Бажин, Е.А.Голинкіна, Л.М. Еткінд	РСК
		В.В. Столін, С.Р. Пантілєєв	МДС

собі життя, ліквідаторів, внаслідок аварії. Четвертий блок анкети включив в себе питання щодо суб'єктивної оцінки

рівня радіаційної безпеки сьогодні та можливості повторення подібних катастроф в Україні та в світі. П'ятий блок

складається з питань, направлених на визначення особливостей сприйняття ліквідаторами їх соціального статусу та визначення ставлення респондентів відношенням держави до даної соціальної групи.

Програма дослідження ціннісних орієнтацій як чинника трансформації способу життя учасників ліквідаційних робіт на Чорнобильській АЕС передбачає **2 етапи**.

На першому підготовчому етапі має бути здійснено: вибір та обґрунтування емпіричних критеріїв ціннісних орієнтацій та способу життя; підбір методичного інструментарію для вивчення передбачених дослідженням параметрів, розробка авторської анкети; визначення залежних та незалежних змінних емпіричного дослідження з відповідним індикаторами для їх вимірювання; здійснення процедури випробування адекватності методичного інструментарію, його коригування та зондування емпіричних категорій дослідження.

Другий етап полягає в проведенні основного емпіричного дослідження: збір та обробка емпіричних даних; обробка анкетних даних дослідження; статистична обробка отриманих результатів (виявлення особливостей у ціннісній структурі та способі життя ліквідаторів шляхом визначення різниці між основною та контрольною вибірками; доведення впливу ціннісних

орієнтацій на трансформацію способу життя ліквідаторів, в результаті визначення факторів).

Висновки:

Представлено програму емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій як чинника трансформації способу життя учасників ліквідаційних робіт на Чорнобильській АЕС.

Описано досліджувану групу, визначено основні етапи дослідження, обґрунтовано емпіричні критерії та методи дослідження ціннісних орієнтацій як чинника трансформації способу життя учасників ліквідаційних робіт на Чорнобильській АЕС.

Представлено емпіричну модель дослідження. Структурні компоненти способу життя та ціннісних орієнтацій було умовно поділено на незалежні і залежні змінні. В нашому дослідженні незалежними змінними виступили ціннісні орієнтації, що направлені на досягнення особистісної гармонії та ціннісні орієнтації, що направлені на досягнення гармонії зі світом. Залежні змінні, що представляють собою області дослідження способу життя, поділено на суб'єктивне відношення до себе, суб'єктивна оцінка взаємовідносин з соціумом, суб'єктивне відношення до власного життя і до навколишнього середовища (до світу), суб'єктивна оцінка власних можливостей впливу на життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кузьменко Т. В. Вплив екстремальних ситуацій на життєві орієнтації людини (на прикладі Чорнобильської катастрофи) // Збірник матеріалів четвертої науково-теоретичної конференції, присвяченої десятиї річниці ІММБ (24 квітня 2002 р.). - К.: ІММБ, 2002. - 160 с.
2. Некрасова І. М. Підходи до діагностики способу життя людини // Психологія і суспільство - 2010г., N 4 - 65-71 с.
3. Панок В. Г. Методичні підходи до надання психологічної допомоги потерпілим від техногенної катастрофи: монографія / Панок В. Г. - К.: Ін-т соціології НАНУ, 1999. - 106 с.
4. Скребець, В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи: монографія / В. О. Скребець. - К.: Слово, 2004. - 440 с.
5. Ходоровська Н. Групові адаптації в умовах соціальних змін // Соціальні виміри суспільства. - К.: Інститут соціології НАНУ, 1999. - Вип. 3. - С. 92-104.